

ФОНІКА Й ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ МАЙКА ЙОГАНСЕНА

У статті досліджено специфіку фонетичних і лексико-семантичних засобів образності поетичної мови М. Йогансена. Зосереджено увагу на джерелах індивідуально-авторського образно-чуттєвого змалювання дійсності, як-от: трансформації звуків, форм, слів, словосполук, міфологічних і фольклорних образів, «паронімічна атракція»; проаналізовано засоби звукової організації поетичних текстів (алітерація, асонанс, звуконаслідування, тавтологія). Розглянуто лексику, характерну для ідіостилю автора, — слова-композиції, прикладки, неологізми, архаїзми, діалектизми, іношомовні запозичення й вкраплення.

Ключові слова: ідіостиль, фоніка, алітерація, асонанс, звуконаслідування, тавтологія, лексика, асоціації.

Черемская О. С., Масло О. В. Фоника и лексика в поэтическом языке Майка Йогансена. *В статье исследована специфика фонетических и лексико-семантических средств образности поэтического языка М. Йогансена. Сосредоточено внимание на источниках индивидуально-авторского образно-чувственного изображения действительности — трансформации звуков, форм, слов, словосочетаний, мифологических и фольклорных образов, «паронимической аттракции»; проанализированы средства звуковой организации поэтических текстов (аллитерация, ассонанс, звукоподражания, тавтология). Рассмотрена лексика, характерная для идиостиля автора — слова-композиции, приложения, неологизмы, архаизмы, диалектизмы, иноязычные заимствования и вкрапления.*

Ключевые слова: идиостиль, фоника, аллитерация, ассонанс, звукоподражания, тавтология, лексика, ассоциации.

Cheremskia O. S., Maslo O. V. Phonetic text structure and lexis in Mike Yoganen's poetic language. *The task of this research is an analysis of means of the sound organization of poetic texts and lexical units which are typical for writer's idiosstyle. The attempt to research specifics of phonetic and lexical and semantic means of the imagination of M Yoganen's poetic language has been undertaken. Attention was concentrated on sources of the individual and author imaginative sensitive presentation of the reality, i.e. transformation of sounds, forms, words, phrases, mythical and folklore images, "paronimic attraction"; means of sound organization of poetic texts (alliteration, assonance, onomatopoeia, tautology) have been analyzed. Lexis, natural for language space of author, words-compositions, examples, neologisms, archaisms, dialectisms, foreign-language borrowings and inclusions have been considered. The semantics of nominations conditioned by ethno-cultural factors and peculiarities of individual and author worldview have been characterized. It has been found that lexis and phonetics are typical means of imagination in M. Yoganen's language. Various transformations of sounds, forms, words, semantic contrasts, word-creating experiments, original comparisons, metaphors, personifications highlight palette of poet's verses, and deepen semantic field of image, creating bright and unique sound and visual association simultaneously.*

Key words: idiosstyle, phonetics, alliteration, assonance, onomatopoeia, tautology, lexis, associations.

На початку XXI ст. в українській лінгвістиці зростає інтерес до мовного відображення світу 20–30-х років минулого століття. Здійснено аналіз ідіостилю малодосліджених письменників — представників «червоного ренесансу», з-поміж яких чільне місце посідає Майк Йогансен.

М. Йогансен – особистість творча й багатогранна: поет (збірки «Д’горі», «Крокове коло», «Революція», «Пролог до Комуни», «Доробок», «Ясен»), прозаїк (збірка оповідань «17 хвилин», «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших»), «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію», «Оповідання про Майкла Паркера» та ін.), теоретик літератури («Елементарні закони версифікації», «Як будується оповідання. Аналіз прозових зразків» та ін.), зачинатель документального жанру у вітчизняній журналістиці (книга нарисів), мовознавець («Фонетичні етюди»), один із авторів підручника з української мови та словника («Практичний українсько-російський словник»), перекладач, автор рецензій на твори з різних галузей української науки.

Доробок (це слово ввів у літературний вжиток М. Йогансен) [7:19] письменника став об’єктом численних літературознавчих досліджень (Ю. Безхутрий, А. Біла, О. Боярчук, М. Васьків, В. Денисенко, І. Дзюба, Л. Кавун, Ю. Ковалів, С. Крижанівський, Н. Лобас, Р. Мельників, В. Назаренко, М. Філон, О. Харлан, Я. Цимбал та ін.). Так, дисертація Я. Цимбал присвячена аналізу творчості М. Йогансена в контексті українського авангарду 20–30 рр. ХХ ст.; В. Денисенко розглядає творчість письменника в контексті сміхової модерністської прози; С. Крижанівський, Ю. Лавріненко, Ю. Ковалів – у контексті революційного романтизму; О. Боярчук досліджує експериментальну прозу; О. Харлан працює над виявленням світоглядно-естетичних моделей катастрофізму в прозі М. Йогансена; Н. Лобас аналізує карнавальну поетику міжвоєнної експериментальної прози Майка Йогансена та Вігольда Гомбровича; Л. Кавун виявляє іронічний модус художності в українській прозі 20-х рр. ХХ ст., зокрема у романі М. Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...», Ю. Безхутрий і М. Філон зосереджують увагу на думках М. Йогансена про художню літературу як творчість і ремісництво. Грунтовний розгляд художньої творчості письменника здійснив Р. Мельників – автор монографії «Майк Йогансен: ландшафти трансформацій».

Однак мовний простір поетичного доробку письменника поки малодосліджений. У наукових розвідках схарактеризовано лише окремі риси ідіостилу митця. Так, Я. Цимбал окреслює звукословесні експерименти в поезії та прозі М. Йогансена [14]; С. Мазурець аналізує авторські новотвори [11], мовнообразну структуру поезій «Весна в заводі», зокрема семантичне наповнення лексеми *весна*, окреслено в дослідженні А. Бондаренко [2]; особливості впливу футуристичної поетики та праць російських формалістів на ранню постсимволістську лірику М. Йогансена (оформлення поетичної теми, звукові та темпоритмічні експерименти) стали об’єктом вивчення А. Білої [1]; вербальне й невербальне в стилістико-синтаксичній організації оповідання М. Йогансена «Списана спина» розглядає Ю. Калашник [5]. Тож завданням цієї розвідки є аналіз засобів звукової організації поетичних текстів і характерних для ідіостилу письменника лексичних одиниць.

Поетичні твори М. Йогансена виходили друком у численних літературно-мистецьких часописах 20–30 рр. ХХ ст.: «Жовтень», «На сполох»,

«Штабель» (усі – 1921), «Шляхи мистецтва» (1921–1923), «Вапліте» (1926–1927); громадсько-політичному й літературно-науковому місячнику «Червоний шлях» (1923–1936), художньо-літературних журналах-альманахах «Гарт» (1927), «Літературний ярмарок» (1928–1930) та ін. Критики 20-х років ХХ ст. так характеризували поетичну творчість письменника: «типовий ювелір словосполучень, талановитий копач словесних надр, філолог поезії» (О. Лейтес), «майстер слова, ювелір форм, пише дивно», «професор від поезії, але не менш ніжний і вишуканий лірик» (В. Коряк), «поет розсудливого інтелектуалізму» (О. Дорошкевич). С. Крижанівський у передмові до книги «Йогансен М. Поезії» пише: «Нікого не повторював, і його поезія не схожа на жоден із типових зразків; вона – самобутня» [7:22]. І. Лисенко згадує: «Майк Йогансен одна з найцікавіших, найоригінальніших і найталановитіших постатей української літератури ХХ століття. Діапазон його творчих можливостей взагалі був гідний подиву» [10:5]. Р. Мельників зазначає: «Творчість М. Йогансена є унікальним виявом синтезу глибоко національного світовідчуття та новітньої естетичної думки Європи, міфологізованої природи художнього слова і конструктивного підходу до форми» [12:6].

У царині поезії М. Йогансен – насамперед експериментатор, який, вивішивши свою філософію мови із різноманітних трансформацій звуків, форм, слів, словосполучень, прагнув наблизити українську поезію до світових зразків. «Спираючись на мову, власне на мову, яка несе в собі «міфологічну першомисль» народу, оперуючи міфологічними, народно-пісенними образами, символами, фольклорними уявленнями, повір'ями, трансформуючи їх, поет видворює модернізовану модель творення світу, обгрунтовуючи та визначаючи роль і місце у ньому людини, багато в чому наближуючись до філософії екзистенціалізму, уносячи в її межі своєрідне підґрунтя з національним змістом та оригінальним баченням людини у «пограничних ситуаціях» свободи вибору й часопросторових рамках» [13: 29].

Вільно володіючи російською, німецькою, англійською, давньогрецькою, скандинавськими мовами, М. Йогансен пише вірші лише українською, адже для нього «ця мова є мовою найбільших творчих можливостей, бо хоча шкала цінності мов для багатьох людей буває різною, найкращою мовою для кожного стає саме та, якою він може виразити те найкраще, що є в його душі» [8: 20], «тільки в мові – невичерпане джерело нових образів: найрозкішна фантазія лишається лише думкою, якщо немає до неї слів. Отже, якраз українська мова є однією з найшасливіших.....в українській літературі кожне слово може увійти в літературу – вона ще не застигла в межах певного словника, струмки ще горять вулкановим вогнем» [4: 547]. Саме українська мова у віршах поета є будівельним матеріалом імпресіоністичних замальовок, де кожен звук містить певну інформацію про образ. Для М. Йогансена «образ-малюнок є найголовнішим джерелом поезії, самим істотним її елементом» [4: 543]. Зважаючи на це, поет використовує різноманітні мовні засоби, щоб досягти чуттєвого (зорового, слухового) сприйняття образу: *Серце, ти – мій ліхтарик* (Заглядаю в заплакані дверця), *Ти – мій злидений дзигарик: Так...Так...Так...Так, каже серце*.

Серед засобів образності поетичної мови М. Йогансена чільне місце посідають засоби звукової організації поетичного тексту: алітерація, асонанс, тавтологія, звуконаслідування. Поет ніби грається звуком, «відчуваючи характер окремих звуків» [4: 530], нанизуючи їх один на одного, відтворюючи таким чином відповідні асоціації: *І спить вівсяна осінь. Останнє осяяне слово Сонце сказало* [3: 41]; *Сіє сіль, суяється і казиться* (про світанок) [3: 38], *А листопад, полив'яна полова, Паде й паде навалом* [3: 41], *Задощив, закрутив, закурився, І пішло дорогами в дощ* [3: 45], *Під памороззю сиві сплять стоги* [3: 80], *Летить-леліє літень в ви-со-ті, - Кімната весен повна* [3: 87], *Сотайтесь со-не сот-ні сніжні дні, одчиниш двері – літо. Сичить і сіє січень по вік-ні, Дні в місячнеє сито* [3: 87], *Сосон сохатих. Сон? Ні! Не сон, а сміх, а осміх – Сніг* [3: 96]. Алітерація для М. Йогансена є «могутнім засобом для звукових ефектів..., знаючи безмежну здатність звуків і їх комбінацій одбавати звуки життя, поет в силі утворити справжній звукопис» [3: 530].

Я. Цимбал, з оперттям на розроблену поетом теорію образності, окреслює «образність другоступеневу – звукова подібність до різних слів, хоч би й дуже різного походження, що теж тягне за собою цілий кужіль згадок, натяків, більш чи менш ясних асоціацій» як «явище паронімічної атракції – зближення слів, далеких за змістом і походженням, але близьких за звучанням» [14: 17]. На думку автора статті, «звукова подібність слів усвідомлюється як їх смисловий зв'язок, перетворюючи паронімію на важливий прийом слововживання й організації тексту» [14: 18].

«Образ найтекучіша, найніжніша і в тім найголовніша сторона поезії, – зауважує М. Йогансен. – Тут як ніде має значення поетичний смак, сила фантазії – це чарівний острів поезії» [3: 547]. Для заглиблення в образ автор часто використовує дієслівну семантику, увиразнюючи її через тавтологію, контраст або персоніфікований дієслівний ряд: *Припав до хмар і пив, і пив, І одірвався, і зітхнув, І свінув Див, і день Озався в дубі; Куга кахикає – Й никає, й никає, Непероможні хмари-гори Ломились, падали, пливли, Старий над північю вітер (чи це не значить весна?) Не лепече, не квилить, не кличе, Задощив, закрутив, закурився, І пішло дорогами в дощ.*

У поезії М. Йогансена наявні багатоваріантні повтори слів, закінчень, звуків, що увиразнюють семантичну структуру окремої лексеми: *Ломились, падали, пливли* (про хмари-гори) [3: 33], *Зірки лились і лились Із синіх, синіх ночей Ідесь у морі злились З душами малих дітей* [3: 34], *Куга кахикає – Й никає, й никає* [3: 48], *Грають нові й нові, грають на Захід і Схід. Грай, зграє, грай Край краї вкрай Грай, зграє, грай* [3: 61], *Рупор рудих рядів – революцій ревуший ріг* [3: 61], *І тихо спіють в ясноокеані Водюю вільною вагітні вівіці* [3: 48].

Мова його віршів рясніє словами-композицями, утвореними переважно поєднанням прикметника з іншими частинами мови, що створюють своєрідний кольоровий фон вірша: *глибокосинього низу, ясноокеан, среброкрилі кораблі, слова среброкрилі, літорослі милі, похмуробронзові голови, червонозоряні леза, червонолисий стяг, білопінняве пір'я, зеленозора хвиля, живосрібляні гори, зоряновечірньої ризи*, а також дієслів та інших частин мови: *весновії, ти-холеліючи забавивсь*.

Окрім композитивів, у поезії наявні й слова прикладкового типу: *хмари-гори*, *трави-струни*, *бори-поети*, *хмари-дзвіниці*, *лахміття-хмари*, *дуб-дідуган*, *рай-дерево*, *сокира-саксаган*, *вулиці-жили*, *потяг-пес*, *сонце-полуниця*, *сонце-дуб*, *город-дощ*, *палиця-свид*, у яких прикладка відображає внутрішню форму слова. Такі різноманітні мовні засоби образності, на переконання автора, увиразнюють зображуване, поглиблюють образ: «Найглибший поетичний образ якраз є той, що має не одне пояснення, а може бути без краю поглиблений все далі і далі в його внутрішній сенс, де б'ють срібні струмки справжньої поезії» [4: 539]. Так, дуб — *дідуган*, адже це дерево довговічне, тож асоціат 'старість'. Трави — *струни*, мабуть, асоціат 'коливання', зумовлений можливим виявом відповідного стану: хитання від вітру трав — коливання струн; бори — *поети*, імовірно, асоціат 'задумливість'; сонце — *полуниця*, імовірно, через яскраво-жовтий, червоний колір, тому асоціат 'полум'яний'; хмари як *гори* — асоціат, імовірно, 'велич'; хмари — *дзвіниці* — щось 'недосяжне', водночас 'небесне'. Як *сокира-саксаган*, *сталлю й саєтою без краю ліг лиман*: саксаган — 'кінець, смерть'; *сокира* — в усній народній творчості також уособлення смерті, отже, спільна сема для іменника є 'смерть'; *рай-дерево* — асоціат 'буяння'; *потяг — пес* — асоціат 'гонитва'; сонце — *дуб* — асоціат мотивований формою крони дуба 'кулястий'; вулиці — *жили* — асоціат 'розгалуженість', адже лабіринти вулиць у міському ландшафті нагадують анатомічний малюнок кровоносних судин; *город — дощ* — багатощарова асоціація, рівні якої хаотично переплелися, оскільки шум міста й шум дощу викликають у автора певний асоціативний ряд. Це і 'непередбачуваність', і 'примхливість', і 'тимчасовий дискомфорт', і 'ритмічність', і 'розмаїття' тощо. Прикладку *палиця-свид* використано з метою підсилення ознаки, адже діалектне *свид* означає «велика палиця», «міцний дрюк».

Для ідіостилу письменника характерне використання неологізмів, архаїзмів, просторічних засобів, діалектизмів, а також іншомовних слів, які часто вкраплюються в контекст із метою емоційно-експресивного відтворення зображуваного: *во-йно* (тільки, лише) *лились і лились*, *річка балака з берегами*, *залюляв потяг ваше тихе тіло*; *най і я в твоїм розтану плачі, скоро forte...*, *вам гєндлювать на ринку лубо*, *броварники і салогуби*, *Wadsi sirsnin* (послухай-но, серденько), *і виріс в ідразил* (священний ясен у германській міфології).

Цікавими є словотворчі експерименти М. Йогансена: творення присвійних прикметників від неістот (*лісовиноного* спокою, *кораблині* серця), складних слів за допомогою усічення різних частин мови (*суніч* — суне ніч), злиття прийменника та іменника (*заяри*, *заялини*, *заячміль*), пестливі слова (*веснінка*, *мосньке*, *чоловічення*), а також власне авторські неологізми (*дикуче поле*, *літєнь*, *лісосіч*, *весновії*).

Поетична лексика у взаємодії з іншими художніми засобами створює динамічні, довершені образи. Семантичне поле поетичного образу в мові творів М. Йогансена представлене часто вживаними метафоричними епітетами й метафорами, персоніфікаціями, рідше — порівняннями: *Пливуть кораблики морями У неминучий океан*; *Наїживсь голений город*, *Бородаті бори*

обсіли, Із-за рогу вагони, мов ворони, В полохливі поля полетіли; Над селами хмари Похилі, І тоскно в блакить простягають руки безсилі...; Поля синіють вечорами; Дощ зітхав у ринвах; Бори-поети в хмарах сплять, Біле з неба листя Укрило ліс. Як сіль, лежить воно На кучугурах (про сніг); Літорослі милі цілують похилий убогий шлях, І хвилі в літеплі тихенько квилили, Хоч не розплющив очі травень, На деревах дримає день, Червоне бадилля на сході кричить (про світанок); Зітхне вода, як птиця; Ліс ліворуч, мов зелений заєць. Задивився на мою ходу. Для створення яскравих порівнянь поет використовує контраст у самому образі, наприклад, для зображення ночі: *І квилить, і плаче, і кракає, й дико гергоче; Так само несло і гроєм, і хлібом, І димом* (про осінь).

Отже, характерними засобами творення образності в поетичній мові М. Йогансена є лексика й фоніка. Різноманітні трансформації звуків, форм, слів, словові контрасти, словотвірні експерименти, своєрідні порівняння, метафори, персоніфікації увиразнюють палітру віршів поета, поглиблюють семантичне поле образу, створюють яскраві й неповторні звукові та зорові асоціації, визначаючи при цьому вектори подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла А. Від «конструктивної лірики» до конструктивістської прози (М. Йогансен) / А. Біла // Український літературний авангард: пошуки, стильові напрями: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 242–244.
2. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття: [монографія] / А. Бондаренко. – Ніжин: Видавцесь П. П. Лисенко, 2013. – 360 с.
3. Йогансен М. Вибрані твори / М. Йогансен / [упоряд. Р. Мельників]. – 2-ге вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 509–534.
4. Йогансен М. Елементарні закони версифікації (віршування) / М. Йогансен // Йогансен М. Вибрані твори / [упоряд. Р. Мельників]. – 2-ге вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 509–534.
5. Калашник Ю. І. Вербальне і невербальне в стилістико-синтаксичній організації оповідання Майка Йогансена «Списана спина» // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 1127. – Серія «Філологія». Вип. 71. – С. 7–11.
6. Коряк В. Сьогочасна українська література. / В. Коряк // В боях. Статті і виступи 1925–1930. – Х.: ДВУ, 1933. – С. 137.
7. Крижанівський С. Романтик революційного слова / С. Крижанівський // Йогансен М. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1989. – С. 17–42.
8. Лейтес О. Біля джерел / О. Лейтес // Речник української літератури: Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах. – К.: Видавництво «Рада», 2003. – С. 13–20.
9. Лейтес О. Йогансен Михайло / О. Лейтес, М. Яшек // Десять років української літератури (1927–1927). – Х.: ДВУ, 1927. – Т. 1. – С. 195–199.
10. Лисенко І. З когорти духовних речників / І. Лисенко // Речник української літератури: Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах. – К.: Видавництво «Рада», 2003. – С. 5–8.
11. Мазурець С. Авторські новотвори в поезії Майка Йогансена / С. Мазурець // Сучасна філологія: проблеми, пошуки, розвідки: [зб. наук. праць]. – Рівне: Рівненський держ. пед. інст., 1993. – Вип. 1. – С. 19.
12. Мельників Р. Майк Йогансен: Ландшафти трансформацій / Р. Мельників. – К.: Смолоскип, 2000. – 152 с.
13. Мельників Р. Майк Йогансен: деякі аспекти проблеми реміфологізованої моделі «людина і світ» / Р. Мельників // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів. – Тези доповідей та повідомлень міжвузівської науково-практичної конференції. – Х., 1996. – С. 28–29.
14. Цимбал Я. Звукослівні експерименти в поезії і прозі М. Йогансена / Я. Цимбал // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2002. – Вип. 5. – С. 197–199.

Черемська Ольга Степанівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, проспект Науки, 9А, Харків, Україна.

Тел. +380976856119
E-mail: Olha.Cheremaska@hneu.net
orcid.org/0000-0002-3360-8421

Cheremaska Olga Stepanivna – Candidate of Science in Philology, Professor, Head of Ukrainian Studies and Language Teaching for Foreign Students Department, S. Kuznets Kharkiv National Economic University, Nauka Av., 9-A, Kharkiv, 61000, Ukraine.

Масло Ольга Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Шота Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Контактний телефон / факс 063 574 51 93
E-mail olga_maslo@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-1586-2805>

Maslo Olga Volodymyrivna – Candidate of Science in Philology, Associate Professor, Ukrainian and Russian Philology Department, Municipal institution “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy” of Kharkiv regional council, Kharkiv, Shota Rustaveli, L. 7, 61001, Ukraine.